

bizler için hususî bir ehemmiyet taşımaktadır. Ön Asya'nın preistorik meseleleriyle uğraşan bilginlerimize nefis bir surette basılmış ve renkli ve renksiz yüzlerce levha ile süslenmiş olan bu abidevî eseri hararetle tavsiye ederiz.

Trudi Otdela İstorii Kulturi İ İskusstva Vostoka (*Şark kültür ve sanat tarihi bölümünün mesaieleri*) Devlet Ermitaj Müzesi yayınlarından II. cilt, Leningrad 1940 (rusça)

Dünyanın en zengin müzelerinden biri sayılan Leningrad Ermitaj Müzesi son yıllarda Orta Asya kültür tarihine ait çok önemli mesailer yayınlamıştır. Sovyetler Cumhuriyeti ilim kurumlarıyla Türkiye ilim kurumları arasında kültür münasebetlerinin bir türlü yola konulamamasından Sovyet bilginlerinin bir çok önemli mesaieleri Türk bilginlerine meçhul kalmaktadır. Burada münderecatını kısaca bildirmek istediğimiz «Şark bölümü mesaieleri II» de Türk tarih ve arkeolojisini doğrudan doğruya ilgilendiren çok önemli meseleleri ihtiva eden eserlerden biridir. 337 sahife tutan bu eserde meşhur ve salâhiyet sahibi Sovyet bilginleri tarafından yazılan 14 etüd vardır. Orta Asya Türk Tarihi ve arkeolojisi sahasındaki çok kıymetli mesealleriyle tanılan A. Yakubovskî'nin «*Ermitaj müzesindeki Orta Asya sanat eserleri koleksiyonu ve bunların XVI. asra kadar Orta Asya'nın kültür ve sanat tarihini tetkik için önemi*» (s. 7-24), «*Zerafşan arkeoloji heyet-i seferiyesinin*

çalışmalarına dair rapor» (s. 51 - 70) ve «*Arkeoloji bakımından Semerkand'ı öğrenme tarihi*» (s. 285 - 337) başlıklı makaleleri Türkistan kültür tarihine ait çok önemli yeni malûmatı ihtiva etmektedir.

A. Yakubovskî'nin verdiği malûmata göre, son yıllarda Türkistanın muhtelif mintakalarında bir çok kazılar ve arkeolojik keşifler yapılmıştır. Ezcümle Suğnak harabesinde (1927), Ürgenç'de (1928-1929), eski Merv harabesinde (1929), Soğd-Muğkale de (1933) ¹, Zerafşan havzasında (1934), Termez'de (1936), Yedi Su (Semireçye) mintakusundaki Taraz harabesinde (1937-1939), Varahşi de (1937-1938), Horezm'de (1938), Samarkend-Talibarzu'da (1939) yapılan hafriyat Türkistan tarihi için yepyeni bir devir açmaktadır. İslâm devrinin en meşhur şehirlerinden olan Peykend harabesinde Prof. A. Yakubovskî'nin idaresi altında mühim keşifler yapılmıştır.

Prof. A. Yakubovskî'nin birinci makalesinde verilen malûmatı şöyle hülâsa edebiliriz :

Bütün Orta Asya'da yapılan kazılarda elde edilen kıymetli eserler Ermitaj Müzesinde toplanmaktadır. Ermitaj'ın Orta Asya koleksiyonunda aşağı yukarı 26 asırlık asarı atıka mevcuttur. Bunlar arasında İslâmdan önceki kültür ve san'at eserleri bilhassa önemlidir. Merv vahasında, Termez civarında, Semerkant-Afrasyap harabesinde, eski Soğdun muhtelif yerlerinde, Harzemde, başka birçok yerlerde yapılan kazılarda elde edilen Grek-baktra sikketleri, frizler, heykeller, lâhitler, çömlükler gibi eserler arasında dünyanın

¹ Muğkale hafriyatında elde edilen bazı önemli materyeller hakkında *Belleten, in 27. sayısında malûmat verilmiştir. (s. 615-619).

hiçbir müzesinde eşi bulunmıyanları da vardır. Pişmiş topraktan yapılmış (terrakota) insan başları ve kabartma resimler çıkarılmıştır. Soğd çok eski devirlerdenberi muhtelif kavimlerin iltisak sahası olduğundan bu heykelciklerde ve resimlerde Saka, Kuşan, Soğd, Eftalit, Türk ve diğer kavimlerin simalarını görmek mümkündür.

Orta Asya'nın islâmdan önceki kültür tarihi için Greko-Baktrien meselesi çetin problemlerden biridir. Baktira hükümdarı Dmitri'nin Hind seferinden önce (M. Ö. 175) Helen kültürünün Orta Asya'da iki yuvası vardı: 1) Balh-Termez, 2) Semerkant. Helen eserlerinin en çok bulunduğu yerler de bu iki mintakadır. Semerkant yanındaki Tali-Barzu hafriyatının III. tabakası tamamiyle Helen kültürü tabakasıdır. Termez çevresindeki Ayırtam'dan çıkarılan eserlerde helenistik üslup daha açıktır. Bununla beraber Orta Asya'da bulunan bu helenistik eserlerde yerli kültürün tesiri görülür. Kuşan kültürü meselesi Greko-Baktrien meselesinden de mudildir; buna rağmen K. Trever birçok Kuşan eserlerini başka kültür materyellerinden ayırt etmeğe muvaffak olmuştur.

İslâm fütuhâtı eski Orta Asya kültür ve san'atının inkişafını tamamiyle durdurmuştur: Samaniler devrinde eski geleneklerden faydalanarak inkişaf ettirilen kültür ve san'at büsbütün başka bir çehre arz etmektedir.

Yakubovskî'nin ikinci makalesinde (S. 51 - 70) meşhur Peykent harabesinde henüz yapılmışa başlıyan hafriyatın neticelerine dair kısaca malûmat verilmektedir. Burada bulunan Kuşan, Sasanî, Soğd, Samanî, Karahanî ve başka sikkelerden anlaşıldığına göre

Peykent'in Kuşanlar devrinde de mühim ticaret şehri olduğu ve bu şehrin en parlak zamanını X. asırda yaşadığı görülmektedir.

Yakubovskî üçüncü makalesinde (S. 285-337) Semerkant'ın arkeoloji bakımından tetkikinin tarihini yazmıştır. Bu makalede Semerkant'taki Ulug Bey medresesinin bir tarafa meyletmiş olan ve yıkılmasından korkulan minaresinin pek büyük masraflarla doğrultulduğu haber verilmektedir. Büyük bir san'at abidesi olan bu minare ilim adamlarının himmeti ve ısrarı, Özbekistan hükümetinin fedakârlığı ile yıkılmaktan kurtarılmıştır. Bundan başka Timur ve Özbek'ler devrine ait birçok abidelerin tamiri için çalışılmakta olduğu haber verilmektedir.

Semerkant şehrinde altı kilometre mesafede bulunan Tali-Barzu harabesinde yapılan hafriyatın neticelerine dair yazdığı makalesinde (S. 87-104) G. V. Grigoriev burada altı kültür tabakası göstermektedir:

I — M. Ö. Birinci binin ilk yarısı (ilk Ahemenid devri)

II — M. Ö. V—IV asırlar (Ahemenid devri)

III — M. Ö. III—II asırlar (Helen devri)

IV — M. Ö. I—M.S. II as. (Kuşanlar devri)

V — M. S. V—VII as. (Son Samaniler devri)

VI — VII. asrın sonu VIII. asrın başı (İslâm devri)

Birinci tabaka kültürü bir taraftan Anau, Tepehisar, Damgan kültürleriyle diğer taraftan Taşkent civarındaki hafriyatlarda bulunan Saka kültürüyle analojiktir. Anau III. tabaka kültürü, Schmidt'e göre, M. Ö. III. asra ait sayıldığına göre Tali-Barzu birinci tabakasındaki kültür bunun ka-

lıntılarını yaşatmış olacaktır.

Çok kıymetli kültür ve san'at eserleri bulunan bu hafriyatta yazı ihtiva eden materyaller ancak Kuşan kültürü tabakasından çıkarılan bazı sikkelerde ve millâttan önce birinci asra ait olduğu muhakkak sayılan bir küp (pifos) da görülmüştür. Kuşan sikkelerindeki yazı Soğd-Aramî harfleriyle yazılmıştır. Küpteki yazı da Soğd-ça bir kelimedir. Bu yazıyı Prof. F r e i m a n n «v'm'(t)» diye okumuş ve «her zaman» manasına geldiğini tayin etmiştir.

Tali-Barzu şehrinin Kuşanlardan sonra iki asır kadar (III-IV. asırlar) harabe halinde kaldığı, Sasanîler devrinde tekrar canlandığı görülmektedir. En son bırakıldığı devir ise islâm fütuhatının ilk zamanlarına tesadüf ettiği tahmin edilmektedir.

Sasanî devrine ait olduğu tayin edilen bazı eserler üzerindeki resimlerde Türk simaları müşahede edildiği kaydedilmektedir.

G. G r i g o r i e v'in tahminine göre Tali-Barzu harabesi eski Maymurg mın-takasındaki Rivdad merkezlerinden biri olmuştur. X. asra kadar Rivdad'da Soğd işhidlerinin sarayları muhafaza edilmişti. Tali-Barzu da onlardan biri olsa gerektir.

Bu dergide A. N. B e r n s t a m'ın «Türk sikkeleri» (s. 105-115) ve «Taraz hamamı ve onun tarihini tayin» (s. 177-184) başlıklı iki mühim etüdü vardır.

Birinci makalede 1938 de B e r n s t a m'ın kendi idaresi altında yapılan Taraz hafriyatında bulduğu Türgeş sikkeleri tetkik edilmiştir. Bu sikkeler VIII. asra ait kültür tabakasından çıkarılmıştır. Türgeş sikkelerinden birini Turfan ilmi seferi esnasında von L e C o q da bulmuş ve üzerindeki uygurca yazıyı

«Türgeş kağan bay baya» diye okumuştur. Taraz'da bulunan sikkelerin bir kısmında da aynı ibare açık olarak okunmuştur. Bir kısmındaki yazıyı B e r n s t a m «Kuz boş ordun»olacak diye tahmin etmektedir. Bu sikkelerde uygurca yazı yanında «r» işareti olan Orhun harfi de görülmektedir.

B e r n s t a m'ın ikinci makalesinde Taraz hafriyatında bulunan hamam tavsif edilmiştir. Makalede bu hamamın Karahaniler devrine (X-XI. asırlara) ait olduğu ispat edilmektedir. Hamamın bulunduğu tabakada Karahanilere ait birçok sikkeler ve hamamın duvarlarından kopmuş nefis çiniler bulunmuştur.

N. N. P o p p e Kazakistanın Uluğtağ civarındaki Karsakbay denilen yerde bulunan Timur kitabesi hakkında malûmat vermektedir. (s. 185-188). Timur'un bu kitabesi hakkında Nizamettin Şami'nin «Zafer-Name» sinde de kayıt vardır. Timur 1291 de Toktamış üzerine yaptığı seferde Uluğtağ üzerine çıktığı zaman burada bir «oba» (höyük) yapmış ve kayaya Uygur harfleriyle bir kitabe yazdırmıştır¹.

Kitabenin metni şudur :

1 بسم الله الرحمن الرحيم

2 (Arap harfleriyle yazılmış satır.

Okunmuyor)

3 (Arap harfleriyle ; okunmuyor)

Uygur harfleriyle :

1 — qara yeti yüz toqmaq oran-

da qoi

2 — yıl yaz-ning ara ai turan-ning

sultan-ı

3 — temur beg iki yüz ming çerig

1 XVIII. asırda Sibirya'da bulunan İsvetç subayı S t r a l l e n b e r g'in bahsettiği "Kırgız bozkırlarındaki bir dağda üzerinde kitabe bulunan bir eham, bu höyük ve Timur kitabesi olsa gerektir (Bk. W. R a d l o f f, *Sibirskiya drevnost* 1891, t. I. fas. 1, s. 40), N. P o p p e bu kayda dikkat etmemiştir.

bil-e ism-i üçün toqtamış qan (?)-ning(?)

4 — qanıya yorıdı bu yer-ge yetip bel-gü bolsun tep

5 — bu oba-nı qopardı

6 — tngri nısfat bergei inşall-a

7 — tngri il kişi-ge raxmat qılğai biz-ni duu-a bil-e

8 — yad qılğai

Bu metni Prof. N. N. P o p p e şöyle tercüme ediyor :

«Yedi yüz Kara Tokmak (= Kıpçak) ülkesine koyun yılı baharın orta ayında Turan'ın sultanı Timur beg iki yüz bin askeriyle, adı için, Toktamış hanın kanına yürüdü. Bu yere gelip alamet olsun diye bu höyüğü yaptı. Tanrı adaletini vere inşallah. Tanrı halka, ile rahmet eyleye, bizi dua ile yadedeler».

Oryantalist M. M. D i a k o n o v «*Ismail Samani adı yazılan bir bronz dirhem* (ağırlık ölçüsü)» başlıklı etüdünde (s. 165-176) eski islâm dünyasında kullanılan ağırlık ölçülerini tetkik etmektedir. Bu güne kadar bu konu üzerinde yapılan mesailer hakkında malûmat verdikten sonra Samaniler devrinde kullanılan dirhemleri (ağırlık ölçülerini) incelemektedir.

Tetkik konusu olan iki tane Samani bronz dirhem 1893 yılındanberi kadeh zannedilerek Ermitaj müzesinde muhafaza edilmiştir. Bunların ağırlık ölçüleri olduğunu M. D i a k o n o v 1934 de keşfetmiş ve birinin üzerindeki üç satırlık yazıyı şöyle okumuştur.

عیار الامیر اسمعیل بن احمد معیار...
غیر معقوب وای محمد بن علی وای

Bu bronz dirhemlerden büyüğü 690 gr., küçüğü (kısmen zedelenmiş ve delinmiş olduğundan ağırlığından kaybetmiş) 67,4 gr. ağırlığındadır. D i a k o n o v her iki dirhemın ağırlıklarından kaybettiklerini hesap ederek büyük dirhemın eski islâm dirhemıyla 240 dirhem,

küçüğünün de 24 dirhem ağırlığında olduğunu kabul ediyor. Onun tahminine göre büyük dirhem X-XI. asırlarda «men» denilen ağırlık ölçüsü olsa gerektir.

Münderecatına kısaca temas ettigimiz bu etüdlerden başka A. B o r i s o v'un «*Biyanayman hafriyatında bulunan ossuari'lerdeki resimlerin izahına dair*» (s. 25-50); K. T r e v e r'in «*Gopatşahçoban hükümdar*» (s. 71-88) adlı makalesi, A. M. B e l e n i t s k i'nin *XIV-XV. asırlarda şehir bayramlarına Orta Asya esnafının iştirakleri tarihinden*» (s. 189-202)adlı etüdü ve A. N. B o l d i r o v'un «*Zeyn-ed-din Vasifi hatıralarının XIV-XV. asır Orta Asya ve Horasan tarihi için ehemmiyeti*» (s. 203-274) adlı makalesi ve G. V. P t i t s i n'nin «*XII. asır Buhara şairlerinden Saydo'nun şiirlerinin tarihî ehemmiyeti*» hakkındaki etüdü (s. 275-284) vardır. Orta Asya kültür ve sanat tarihiyle meşgul olanlar için bu dergideki bütün makale ve etüdleri görmek her halde faydalı olacaktır.

Abdülkadir İNAN

Materialipo İstorii Türkmeni Türkmenii (Türkmenler ve Türkmenistan tarihine ait materyeller), I-II, 1938-1939 (rusça).

Sovyetler Cumhuriyeti İlimler Akademisi yanındaki Şarkı Öğrenme Enstitüsü mesailerinin VIII. ve XXIX. ciltlerini teşkil eden bu kıymetli eserlerden 700 sahife tutan ikinci cildi, B.B. S t r u v e, A. R o m a s k e v i ç, A. K. B o r o v k o v ve P. P. İ v a n o v'ların idaresi altında, 1938 de, 612 sahife tutan İnci cildi ise, S. L. V o l i n, A. A. R o m a s k e v i ç ve A. Y a k u b o v s k i'lerin idaresi altında, 1939 da neşredildi. Bu iki ciltte Türk-